

RESTRUCTURAREA RURALĂ ȘI AGRICULTURA FAMILIALĂ DE SUBZISTENȚĂ. STUDIU COMPARATIV ÎNTRE ROMÂNIA ȘI BULGARIA

Ágnes Neményi

Descrierea proiectului

Materialul de față prezintă câteva dintre datele colectate cu ocazia unui studiu realizat, în cadrul unui program ACE-PHARE, în 1995-96, în două țări: Bulgaria și România, în legătură cu restructurarea rurală și autosubzistența gospodăriilor familiale în urma implementării unei noi legislații agrare din aceste țări.

Proiectul a avut două faze: una calitativă și una cantitativă, în etapa calitativă am utilizat un aide-memoire, cu ajutorul căruia am efectuat interviuri în nouă comune din ambele țări, în principal cu conducători, gospodari, intelectuali (preoți) din aceste localități, care au oferit informații referitoare la perioade distincte din viața comunităților rurale:

1. Perioada dintre cele două războaie mondiale;
2. Perioada socialistă (1948-1989);
3. Perioada de după 1989.

Localitățile din eșantion au fost alese după anumite criterii; astfel, am ales trei tipuri de localități:

1. Sate-centru: localități aflate în aria de convergență a marilor centre urbane și industriale;
2. Sate aflate în periferia industrială, adică sate care au oferit industriei o cantitate însemnată de forță de muncă;
3. Sate tradiționale: sate aflate la distanță față de centrele urbane și industriale.

În a doua etapă, am utilizat un chestionar tradus în limbile română și bulgară, aplicat-o într-un număr de 1100 gospodării (aflate în satele din eșantion) din cele două țări.

Analiza s-a concentrat asupra a trei probleme:

1. Restructurarea agrară;
2. Forța de muncă, șomaj, întreprinzători particulari;
3. Administrația locală, politica și economia locală.

Restructurarea agrară

- a. Perioada colectivizării

Bulgaria

Colectivizarea în Bulgaria s-a desfășurat în mod similar cu cea din celelalte țări socialiste, în jurul anilor 1960. Societatea bulgară a avut o tradiție în colectivizare, acest proces s-a încheiat în 1958. Fermele din anii '60 erau prospere. Cooperativele și-au achiziționat mașini agricole de la stațiunile de mașini, acestea devenind proprietățile unităților. Ei au început să dea atenție asigurării sociale (a ajutorării pensionarilor și a membrilor cooperativelor). Pensionarii primeau pâine gratuită pe tot timpul anului; se oferea mic dejun gratuit pentru copii. Veniturile țăranilor au crescut, oamenii începuseră să-și construiască case, să-și cumpere autoturisme. După 1970, în Bulgaria s-au creat 150 de unități agro-industriale complexe APK și PAK. În cadrul unităților (PAK) cooperativele au devenit parte integrantă a unor unități de industrie alimentară. Sub coordonarea APK-urilor, un număr de cooperative de la sate au convenit să se concentreze asupra unui singur produs, activitate organizată de un sat centru, care avea relații cu industria alimentară. După anii '70 și începutul anilor '80 această superconcentrare nu mai corespundea realităților cooperativelor. În cadrul complexelor începuse deja un

proces de descentralizare. Toate aceste unități au fost distruse în 1990 de Legea nr.992.

România

Colectivizarea socialistă a început în anii '50 și s-a terminat în 1962. A fost un proces forțat, țărani care nu au vrut să se supună asocierii au fost închiși, supuși unor torturi. Cooperativele nu dispuneau de mașini agricole, deci apelau la unitățile prestatoare de servicii (mașini agricole), acestea fiind în proprietatea statului. Pe lângă cooperativele agricole de producție (CAP) au mai fost înființate și unități de stat, acestea din urmă reușeau să rezolve integrarea verticală. Numai 5-6% din terenurile agricole erau în proprietate particulară, în zonele muntoase. Unele din aceste zone au devenit dintre cele mai bogate, pentru că țărani puteau să-și vândă produsele pe piața liberă.

b. Perioada de după 1989

Bulgaria

După 1989, formele economiei agrare private s-au dezvoltat în modalități care nu mai sunt succesoare ale cooperativelor. Sunt trei grupe de rurali: majoritatea au dobândit un lot mic pe lângă un salariu sau o pensie, un grup mai mic, care sunt fermieri, acestea fiind ocupația lor principală și un alt grup care a avut succes în farming și care produc pe scară largă pentru piață. Resursele acestui ultim grup provin din fostul sector socialist, cel ce putea fi convertit din fostele cooperative.

România

În 1990 cooperativele agricole au fost desființate pentru că țărani nu au mai vrut să le mențină. Ca unități s-au menținut

doar cele de stat (IAS) timp de zece ani și acum urmează să fie privatizate și acestea. Noile asociații care au apărut (exemplul din Lazuri, jud. Satu Mare) au atras în primul rând proprietarii în vârstă care nu și mai puteau lucra pământul, de asemenea și pe acei proprietari de teren care nu mai locuiau în localitate (proprietari citadini, care au lucrat 2-3 ani pământul la sfârșit de săptămână).

Contextul economic al gospodăriilor post-socialiste

Ni s-a părut interesant de analizat instituțiile economice legate de agricultura post-socialistă. Pentru majoritatea producătorilor, cei care produc pentru necesitățile proprii, de subsistență, aceste instituții au o importanță minoră. Atenția s-a axat pe analiza situației noilor fermieri particulari, și mai cu seamă pe acele relații și influențe care s-au menținut de pe urma relațiilor cu fostele cooperative sau asociații.

Date cantitative

Bulgaria

Una din întrebările-cheie pe care le-am adresat membrilor gospodăriilor rurale, s-a referit la accesul la pământ (teren agricol). Din totalul eșantionului chestionat 76 % au răspuns afirmativ. Cantitățile de teren sunt mici față de alte țări foste socialiste. Peste 30% dintre proprietari aveau mai puțin de jumătate de hectar și peste 50% mai puțin de un hectar, restul proprietarilor având pământ în proprietate între 1-2 hectare. O minoritate foarte redusă deținea peste 20 hectare teren, deci nu existau mari proprietăți agricole însemnate. În eșantion cea mai mare proprietate a fost de 21 hectare.

Tabelul 1.1: Pământ în proprietate(%)

Bulgaria	
Categoria	%
Pana la 0,25 ha	15,0
Intre 0,26-0,5 ha	17,9
Între 0,51 –1,0 ha	22,1
Între 1,1-2,0 ha	29,1
Între 2,1-5,0 ha	14,7
Între 5,1-20,0 ha	0,5
Peste 20 hectare	0,7
TOTAL	100

România

Cu privire la aceeași întrebare referitoare la accesul la pământ: 89,9 % au răspuns afirmativ, deci un procent mai mare cu 13% decât în cazul Bulgariei. În România majoritatea proprietăților se situează sub 5 hectare și un procent însemnat are teren agricol în proprietate sub un hectar. Proprietăți agricole de peste 20 hectare erau foarte puține la data anchetei.

Tabelul 1.2: Pământ în proprietate (%)

România	
Categoria	%
Sub un hectar	36,5
Între 2-5 ha	45,1
Între 5,1-10 ha	15,1
Între 10,1-20 ha	3,1
Peste 20 hectare	0,2
TOTAL	100

Menționăm că în noiembrie 1999 s-a votat noua forma a Legii fondului funciar (Legea Lupu) care a acceptat retrocedarea pământului până la 50 ha teren arabil și 10

hectare pădure. Această nouă situație va influența în continuare starea agriculturii. O altă întrebare s-a referit la arendarea pământului. Datele arată, că un procent relativ scăzut a practicat arenda atât în Bulgaria cât și în România. În continuare prezentăm date comparative pentru cele două țări.

Tabelul 1.3: Situația terenurilor arendate (%)

Bulgaria	
Categoria teren	(%)
Sub 0,2 ha	16,8
Între 0,21-0,5 ha	17,8
Între 0,51-1,0 ha	12,1
Între 1,1-2,0 ha	33,5
Între 2,1-3,0 ha	20,2
TOTAL	100,0
<i>Cazuri valide</i>	173

România

Categoria teren	(%)
Sub un hectar	60,0
Între 2-5 ha	30,5
6 și peste	9,5
TOTAL	100,0
<i>Cazuri valide</i>	95

Apoi o altă întrebare se referea la ce fac proprietarii cu pământul în posesie. Din date reiese că marea majoritate își lucrează ei înșiși pământul, restul îl dau în folosință unei asociații, apoi o și mai mică parte îl dau în folosință rudelor, sau doar în arendă la alții.

Un procent a declarat că își lasă pământul nelucrat, în paragină și acest procent în ultimii ani a crescut considerabil în România.

Tabelul 1.4: Cum folosiți pământul din posesie?

Bulgaria		România	
Categoria	%	Categoria	%
Îl lucrează ei	70,6	Îl lucrează ei	74,2
Utilizat de rude	2,7	Utilizat de rude	5,9
Dat în arendă la alții	2,5	Dat în arendă la alți	4,0
Dat în arendă unei asoc.	24,1	Dat în arendă unei asoc.	2,5
Îl lasă în paragină	0,1	Îl lasă în paragină	2,0
Îl lucrează și arendează la asoc.	0,0	Îl lucrează și arendează la asoc.	3,1
Alte posibilități	0,0	Alte posibilități	7,6
TOTAL	100,0	TOTAL	100,0

851 cazuri valide

În Bulgaria capul gospodăriei desemna acea persoană care conducea și activitatea productivă agricolă. Vârsta medie a capului de familie, dintre care 85,7% erau bărbați, este de 52,5 ani. Nivelul școlarității capului de familie este prezentat în tabelul următor. Nivelul ridicat al școlarității este explicabil, având în vedere faptul că complexe agro-industriale aveau nevoie de forță de muncă calificată.

Tabelul 1.5: Nivelul educațional al capului de familie

Nivel educațional	%
Nu răspunde	6,8
sub 8 clase elementare	9,6
8 clase elementare	12,7
Scoli profesionale	8,5
Gimnaziu	21,8
Liceu	23,0
Șc. tehnice postliceale	3,8
Studii superioare	13,8
Total	100,0

România

În România, în eșantionul nostru, vârsta medie a capului de familie, din care 86,3%

erau bărbați, a fost de 54,5 ani. Nivelul lor de școlaritate este redat în tabelul următor.

Tabelul 1.6: Nivelul educațional al capului de familie

Școlaritatea	%
Nu răspunde	0,1
Sub 8 clase elementare	21,8
8 clase elementare	31,0
Scoli profesionale	24,9
Gimnaziu	7,4
Liceu	6,4
Șc. tehnice postliceale	3,7
Studii superioare	4,6
Total	100,0

Tabelul 1.7: Situația comparativă după trei niveluri de școlaritate a capului de familie

	Bulgaria	România
I.	22,3	52,8
II.	33,3	38,7
III.	17,6	8,3

Se poate observa în acest tabel nivelul comparativ mai scăzut de școlaritate al capilor de familie din România, astfel că la nivelul inferior apare o diferență de aproape 30 %. La nivelul

inferior de școlaritate România depășește Bulgaria cu 30%, la nivelul mediu de școlaritate Bulgaria are un "avantaj" de 15%, iar la nivelul superior Bulgaria depășește România cu 9 %.

Dar să analizăm ocupația capului de familie, prezentând o situație comparativă între cele două țări.

Tabelul 1.8: Ocupația capului de familie

Varianta răspuns	Bulgaria (%)	România (%)
Non-răspuns	7,2	0,3
Specialist în agriculturii	5,1	0,6
Specialist în afara agriculturii	4,1	2,9
Manager în agricultură	0,9	0,4
Manager în afara agriculturii	0,8	1,0
În administrație	4,7	2,2
Muncitor calificat în agricultură	2,6	2,9
Muncitor calificat în afara agric.	9,1	23,5
Altă ocupație în agricultură	4,3	1,5
Alta ocupație în afara agriculturii	9,5	3,3
Fermier	9,5	5,8
Întreprinzător	6,2	4,0
Șomer	5,6	3,2
Pensionar boala	1,5	3,8
Pensionar	27,4	41,4
Altele	1,5	1,3
Casnic	0,0	1,9
TOTAL	100,0	100,0

Putem observa câteva deosebiri în structura ocupațională a capilor de familie din Bulgaria și România. În Bulgaria categoriile profesionale în agricultură sunt mai însemnate; în România, ponderea muncitorilor în afara agriculturii este mai ridicată (23,5%), urmată de ponderea pensionarilor (41,4%).

O alta întrebare s-a referit la faptul dacă dețin mașini agricole.

Tabelul 1.9: Aveți în proprietate mașini agricole?

	Bulgaria	România
Da	32,7%	18,2%
Nu	67,3%	81,8%
Total	100,0%	100,0%
<i>Cazuri valide</i>	799	968

Deci ponderea gospodăriilor care dețin mașini agricole este mai mare în Bulgaria decât în România.

O altă întrebare s-a referit la modalitățile de obținere a mașinilor agricole.

Tabelul 1.10: Modalitățile de obținere a mașinilor agricole

Sursa	Bulgaria (%)	România (%)
Cumpărat din magazin	38,0	52,9
Amortizat (second hand)	43,2	30,5
Cumpărat și amortizat	0,0	5,7
Din restituire	14,3	1,1
Cumpărat și restituit	0,0	1,1
Alta modalitate	4,5	7,7
TOTAL	100,0	100,0
<i>Cazuri valide</i>	<i>266</i>	<i>172</i>

Următoarea întrebare avea ca obiect estimarea proporției de lucrări care necesită mecanizare în gospodăriile proprii. În cazul Bulgariei un număr însemnat de gospodării nu era interesate în achiziția mașinilor agricole. Dintre cei care s-au exprimat favorabil pentru mecanizare, majoritatea au răspuns că peste 50% din lucrări trebuie efectuate cu ajutorul mașinilor agricole.

Se vede că în ambele țări este mare procentul celor care nu doresc mașini (în Bulgaria 75,5%, în România 82,1%).

Având în vedere prețul relativ mare al mașinilor agricole în ambele țări, o altă întrebare s-a referit la colaborarea dintre țărani. În Bulgaria un procent relativ mare nu a răspuns la întrebare. Se remarcă un nivel scăzut al colaborării atât în folosirea echipamentelor cât și în muncă.

Tabelul 1.11: Proporția lucrărilor care necesită mașini

Ponderea lucrărilor	Bulgaria (%)	România (%)
Maximum 50%	6,7	7,0
Între 51-90%	9,5	7,5
100%	8,3	3,3
Neinteresat în a avea mașini	35,0	50,1
Nu necesită mașini	40,5	32,0
TOTAL	100,0	100,0
<i>Cazuri valide</i>	<i>555</i>	<i>92</i>

Tabelul 1.12: Colaborarea cu alți gospodari

Categoria	Bulgaria (%)	România (%)
În marketing	2,5	1,5
În credit	10,7	2,5
Marketing + credit	0,0	0,3
În echipament / forță de muncă	28,9	23,7
Echipament / forță de muncă. + marketing	0,0	1,2
Echipament + credit	0,0	1,5
Echipament + marketing + credit	0,0	1,1
Nu există colaborare	57,9	68,3
TOTAL	100,0	100,0
<i>Cazuri valide</i>	<i>318</i>	<i>930</i>

Se remarcă în eșantionul din România o pondere mai mare (10%) a celor care nu colaborează cu alți fermieri.

În chestionar ne-am interesat cât de ușor și-au putut vinde producătorii produsele. În cele de mai jos prezentăm răspunsurile din cele două țări.

Tabelul 1.13: “Cum ați reușit să vindeți produsele agricole anul trecut?”

Categoria	Bulgaria (%)	România (%)
Am vândut-o toată ușor	48,0	46,2
Am vândut-o cu dificultăți	30,5	11,8
Vândut 75% cu dificultate	16,7	6,1
Am vândut mai puțin de 50%	3,3	32,0
N-am vândut nimic	1,5	3,9
TOTAL	100,0	100,0
<i>(Cazuri valide)</i>	<i>485</i>	<i>401</i>

Se remarcă anumite asemănări între cele două țări în privința dificultăților de vânzare a produselor. Numărul mic de răspunsuri afirmative relatează asupra acestor dificultăți.

O altă întrebare s-a referit la modalitățile de valorificare ale acestor produse. După

cum arată datele, la bulgari numai 14% și-au valorificat produsele prin contract față de 32,5% în cazul României. Deci în România contractele au avut un rol mai însemnat decât în Bulgaria.

Tabelul 1.14-15: “Unde v-ați vândut produsele agricole din anul trecut?”

Categorie	Bulgaria (%)	România (%)
Târgul local	53,0	46,0
Piața en-gros	30,6	14,7
Contract fără credit	1,0	12,4
En-gros și piețe locale	-	4,2
Contract cu credit	1,2	2,8
Târgul local și contract fără credit	-	6,2
En-gros și contract fără credit	-	8,7
Târg local / en-gros și contract fără credit	-	0,5
Contract cu condiții speciale	12,8	1,9
Nu am putut vinde nimic	1,4	2,2
TOTAL	100,0	100,0
	<i>(490 cazuri valide)</i>	<i>(402 cazuri valide)</i>

Se observă de altfel că piața en-gros la bulgari are o importanță de două ori mai mare decât la români.

O alta întrebare din chestionar s-a referit la modalitățile de plată. Este important să se vadă posibilitățile de creditare. Dar conform datelor noastre, majoritatea au plătit pe loc; de asemenea, cei mai mulți au valorificat produsele pe piața locală, ceea ce denotă un sistem anevoios din acest punct de vedere. Se remarcă de asemenea o întârziere la plată de 10% la bulgari, deci cei care comercializează în sistem de piață, au de așteptat mult pentru a-și dobândi venituri. Deosebirile între bulgari și români se remarcă prin ponderea mai mică în cazul românilor a valorificării produselor pe piață.

Tabelul 1.16: “Cum a plătit cumpărătorul?”

Categoria	Bulgaria (%)	Români a (%)
Pe loc	54,2	29,4
Cu mare întârziere	9,7	9,2
Niciodată	0,1	1,5
Nu am putut vinde nimic	0,8	0,9
Numai pentru consum propriu	35,2	59,0
TOTAL	100	100
<i>Cazuri valide</i>	<i>745</i>	<i>957</i>

O altă întrebare s-a referit - mai ales în cazul producției pentru comercializare - la gradul de specializare al gospodăriilor agrare. Presupunerea noastră a fost aceea că gospodariii care s-au orientat către producție pentru piață au realizat un grad mai înalt de specializare, iar gospodăriile tradiționale au avut un grad mai scăzut de specializare. Datele comparative pentru cele două țări dovedesc acest fapt:

Tabelul 1.17: Combinarea activităților în gospodăria rurală

Varianta	Bulgaria (%)	România (%)
1-2 feluri de animale	1,0	2,1
3-7 feluri de animale	1,8	1,1
1-2 tipuri vegetale	2,3	2,0
3-4 tipuri vegetale	2,4	0,6
5-7 tipuri vegetale	1,3	0,6
1-2 veget. +1 animale	1,0	1,3
3-7 veget. + 1 animale	3,3	1,5
1-2 veget. + 2 animale	1,3	3,4
3-4 veget. +2 animale	3,3	2,1
5-8 veget. + 2 animale	4,9	2,4
1-2 veget. + 3 animale	1,4	3,2
3-4 veget. + 3 animale	4,9	7,5
5-9 veget. + 3 animale	7,9	9,7
1-2 veget. +4 animale	1,3	4,1
3-4 veget. +4 animale	4,6	4,1
5-9 veget. + 4 animale	9,9	6,9
1-2 veget. + 5 animale	0,5	2,4
3-4 veget. + 5 animale	3,1	4,5
5-9 veget. +5 animale	11,0	8,5
1-2 veget. 6-10 animale	0,6	2,5
3-4 veget. 6-9 animale	4,1	5,9
5-9 veget. 6-11 animale	28,6	23,6
TOTAL	100,0	100,0
<i>Cazuri valide</i>	800	1119

În analiza datelor am presupus trei nivele de specializare, specializare la nivel superior, specializare la nivel mediu și specializare la nivel scăzut. Prin specializare la nivel superior am presupus combinarea unui singur sau a două specii de animale, sau un singur sau două soiuri diferite de plante, sau una sau două soiuri de plante și o singură specie de animale. Prin specializarea la nivel scăzut am înțeles 5-9 feluri de plante și 5 specii de animale, sau 3-4 soiuri vegetale și între 6-9 tipuri de animale, sau 5-9 soiuri vegetale și 6-10 tipuri de animale. Cu această definiție, redăm datele comparative pentru cele două țări:

Tabelul 1.18: Nivelul specializării

Nivel specializare	Bulgaria (%)	România (%)
ridicat	4,3	5,3
mediu	52,0	56,9
scăzut	43,8	37,8
TOTAL	100,0	100,0
<i>Cazuri valide</i>	800	1119

Datele din cele două țări sunt asemănătoare, poate în cazul României remarcăm o ușoară decalare în direcția unei specializări mai mari ca în cazul Bulgariei. Deci 4-5% reprezintă cei cu un

nivel ridicat de specializare, peste 50% cei cu specializare medie și între 37,8-43,8% cei cu un nivel scăzut de specializare. O altă întrebare s-a referit la gradul de satisfacție în privința rezultatelor obținute și dacă există o motivație pentru continuarea practicării agriculturii. Redăm în continuare răspunsurile comparativ pentru cele două țări:

Tabelul 1.19: "Sunteți mulțumit cu rezultatele din gospodăria proprie?"

	Bulgaria	România
Da	53,8%	60,3%
Nu	46,2%	39,7%
TOTAL	100%	100%
<i>Cazuri valide</i>	769	950

Gradul de satisfacție din cele două țări este asemănător, valori ușor mai ridicate au fost în cazul României. Următoarea întrebare se referea la gradul de mulțumire, și dacă doresc să continue munca în agricultură:

Tabelul 1.20: "Dacă sunteți nemulțumit cu rezultatele, doriți să practicați în continuare agricultura?"

Varianta de răspuns	Bulgaria (%)	Români a (%)
Da, din lipsa unei alternative	81,8%	89,0%
Da, pentru că agricultura e de viitor	15,9%	7,4%
Nu	2,2%	3,6%
TOTAL	100,0	100,0
<i>Cazuri valide</i>	628	675

Și în acest caz, răspunsurile din cele două țări au fost asemănătoare, adică peste 80% și-au exprimat opinia că vor continua să practice agricultura, pentru că nu au altă alternativă; în cazul României acest

procent s-a ridicat la 89%. La bulgari peste 15,9% au considerat că agricultura are un viitor, față de numai 7,4% la români. Deci majoritatea agricultorilor produc pentru consumul propriu și rămân în agricultură pentru că nu au altă alternativă. Specializarea și producția pentru piață este caracteristica unei foarte mici categorii de agricultori din rural.